

Recenzje

Celina Timoszyk-Tomczak

„Strategie konstruowania własnej przyszłości”

Szczecin: Wydawnictwo Naukowe

Uniwersytetu Szczecińskiego 2003, ss. 198

Wśród głosów w dyskusji nad kondycją polskiego społeczeństwa na przełomie wieków recenzowana książka jest warta szczególnej uwagi. Wątek konstruowania przyszłości jest bardzo ważny w okresie młodzieńczym i wczesnej dorosłości. Autorka poddaje go wnikliwej analizie oraz prezentuje badania tego zjawiska wraz z interpretacją wyników. Na omawianą pracę składają się dwie części: teoretyczna i empiryczna.

W pierwszej części autorka dokonuje przeglądu teoretycznych koncepcji motywacji (McDougalla, Tolmana, Pawłowa, Edwardsa), których istotną cechą jest wizja człowieka intencjonalnego. Zdefiniowany został cel i jego charakterystyczne cechy, które służą człowiekowi w przewidywaniu (i gratyfikacji) przyszłości, organizują jego aktualną aktywność. Następnie zaprezentowane są plany działania i ich powstawanie. Dystans psychiczny między teraźniejszością a przyszłością jest determinowany możliwością realizacji celu. Plan łączy teraźniejszość z przyszłością, pozwala na bieżącą konfrontację rezultatów aktywności i ich korektę w relacji do celu. Model ten ma charakter idealny. Wiemy jednak, że analizy narracji, które formują tożsamość człowieka poprzez prezentację i interpretację swych doświadczeń w odniesieniu do przyszłości, często

wskazują, że jedyna spójność ma charakter wewnętrzny, ale niekoniecznie jest logiczna¹. Tylko w modelu idealnym spełnione są oba warunki. Mówiąc o planach, autorka poświęca również szczególne miejsce planom życiowym, w których zakłada się potencjalną realizację. Tworzenie planów modyfikowane jest systemem wartości, motywacją poznawczą, zainteresowaniami, zdolnością do odraczania gratyfikacji, wiedzą o świecie.

Konstruowanie przyszłości ma charakter adaptacyjny wobec współczesności, a przejawem tej adaptacji, poza poziomem poczucia skuteczności, optymizmu, jest wytwarzanie narracji, co jest skutkiem refleksyjnej postawy wobec siebie. Bliski i dalszy kontekst społeczny wpływa na stawianie celów i ich osiąganie z uwzględnieniem wytwarzanych oczekiwań wartości. Autorka jednak, przywołując różne stanowiska teoretyczne, podkreśla, że trudno dziś jednoznacznie ustalić źródła procesów neurologicznych i poznawczych prowadzących do tworzenia planów, chociaż dobrze można opisać aspekty planowania typowe dla kolejnych faz rozwoju człowieka. Na przykład adolescencja jest okresem realizacji zadań życiowych połączonych z tworzoną przez siebie własną wizją życia, cele najczęściej są bliskie i egocentryczne, a strategie – eksperymentowane i utrwalane. Wczesna dorosłość to okres osiągania niektórych celów oraz formułowania następnych, a także dysponowania własnymi regułami konstruowania przyszłości.

Autorka prezentuje definicję strategii konstruowania przyszłości jako zbioru reguł (sposobów), za pomocą których człowiek tworzy scenariusz swojego dalszego życia, a więc selekcionuje informacje, przetwarza je i dokonuje wyborów. Tworzy więc program koordynujący kształtowanie własnych celów i planowanie sposobów ich osiągnięcia (s. 43). Warto przytoczyć krótką charakterystykę opracowanych przez autorkę strategii, które w dalszej części zostały poddane eksploracji:

1. Strategia realistyczna – jest wytworem osoby powstałym na bazie refleksyjnej analizy dostępnych i celowo zdobywanych informacji oraz rozważenia możliwych, różnych alternatyw dostarczanych przez środowisko oraz wytworzonych samodzielnie.
2. Strategia autorytetu – osoba wykorzystuje poglądy osób znaczących w tworzeniu własnego życia; przy słabszej autonomii dążeń człowieka jest większa szansa, że sięgnie po gotowe cele podsuwane przez autorytety.
3. Strategia przymusu – osoba realizuje narzucone przez otoczenie zadania; gdy nie są one akceptowane, dochodzi do konfliktów. Przejęcie programu zwalnia z poczucia odpowiedzialności i ogranicza osobisty rozwój.
4. Strategia życzeniowa – osoba kieruje się uczuciami i życzeniami; cel wyznaczony jest przez najbardziej cenioną wartość, ale nie zawiera przełożenia na możliwość ich realizacji.
5. Strategia oczekiwaniania – osoba jest przekonana, że tego, co ją spotyka, nie można zaplanować, bo kontrolę sprawują siły pozaosobowe rozumiane zgodnie z jej światopoglądem.
6. Strategia *carpe diem* – osoba stosuje taktyki, dzięki którym realizuje cele hedonistyczne; nie ma wizji przyszłości albo wskutek przeładowania informacyjnego, albo wyczerpania planów zapożyczonych lub oporu przed zmianą (strategią przeczekania).

Wymienione strategie można opisać poprzez efektywność, trudność poznawczą i stopień ryzyka. Pomysłowość, cierpliwość i giętkość (elastyczność) są korzystnymi cechami funkcjonowania osoby poszukującej nowych strategii adekwatnych do sytuacji. Gotowość przyjęcia lub zmiany (i liczba) strategii wiąże się ze zmiennymi podmiotowymi (motywacjami, możliwościami poznawczymi, samooceną itp.) i przedmiotowymi (kultura, zmienne losowe, konfliktowość sytuacji, wizje cywilizacji).

Wnikliwej analizie poddano w książce czynniki, które zostały zweryfikowane empirycznie: poczucie lokalizacji kontroli, poziom optymizmu-pesymizmu, przyszłościowa perspektywa czasowa, motywacja osiągnięć, wartości, wielka piątka – czyli model osobowości opisujący ją poprzez neurotyczność, ekstrawersję, otwartość na doświadczenie, ugodowość i sumienność.

Zewnętrzne czynniki, a więc kultura (również w ujęciu socjobiologii, pop) i wizja współczesnej cywilizacji wraz ze sposobami myślenia o przyszłości świata, pełnią funkcję modyfikującą. Cenna jest refleksja autorki nad popkulturą i jej wpływem na konstruowanie własnej przyszłości oraz zaakcentowanie szczególnej trudności, wobec której staje dziś człowiek. **Może** ona

¹Rosner, K. (2003). *Narracja, tożsamość i czas*. Kraków: Universitas.

RECENZJE

podjąć jeden z dwóch typów zachowań: (1) potraktować sytuację jako wyzwanie do tworzenia własnej wizji świata lub (2) zagać się, być bezradną i stosować obronną strategię budowania przyszłości. W ten sposób autorka wchodzi w polemikę z przytaczanymi w pracy innymi poglądami zakładającymi, że współczesny człowiek jest marionetką reagującą jedynie na bodźce, niezdolną do planowego działania i formowania tożsamości. Badania prowadzone przez autorkę wykazały, że większość młodych osób dorosłych zachowuje się jednak intencjonalnie i elastycznie, zgodnie z pierwszym z wymienionych modeli zachowań.

Podobnie jak w dawniejszych pokoleniach, tak i dziś można znaleźć dwa typowe sposoby myślenia o przyszłości: pesymistyczny i optymistyczny – zakładający wyzwalanie twórczych potencjałów. Natomiast charakteryzując wizję nowej cywilizacji, autorka cytuje poglądy Tofflerów zauważając, że wiedza jest niewyczerpanym zasobem w nowo powstającym porządku, który pozwala zredukować nakład innych czynników niezbędnych do wytwarzania innych bogactw², a więc jest zwolenniczką optymistycznej wizji świata.

Druga część pracy, empiryczna, zaczyna się pytaniami o związki między strategiami konstruowania a podmiotowymi czynnikami, prezentuje graficzne przedstawienie hipotez. W badaniach autorka wykorzystała opracowane przez siebie metody: Kwestionariusz Strategii Konstruowania Przyszłości, Kwestionariusz Optymizmu-Pesymizmu, Kwestionariusz Przyszłościowej Perspektywy Czasowej oraz gotowe narzędzia: Kwestionariusz Poczucia Lokalizacji Kontroli – R. L. Drwala, Skalę Wartości – Z. Zaleskiego, Kwestionariusz Motywacji Osiągnięć – A. Mehrabiana oraz Inwentarz Osobowości (NEO Factory-Inventory) P. T. Costy i R. R. McCrae'a.

Rezultaty badań 239 osób (w wieku 18-26 lat, studentów i pracujących) wskazują, że przez młodych dorosłych najczęściej stosowana jest strategia realistyczna i autorytetu. Osłabienie motywacji osiągnięć i strategii realistycznej następuje na drugim roku studiów. Osoby te rok wcześniej zrealizowały (matura, nabór na studia) cel, a w miarę zbliżania finału studiów (czwarty rok) zależność ta wzrasta. Można uznać, że mobilizacja i jakość strategii są elastycznie modyfikowane przez człowieka w miarę zmieniającej się sytuacji. Wysokie poczucie kontroli wewnętrznej jest związane ze strategią realistyczną, a niskie – z pozostałymi wymienionymi strategiami. Optymiści częściej wybierają strategię realistyczną lub życzeniową, zaś pesymiści – strategię przeczekania, *carpe diem* i przymusu. Orientacji czasowej na teraźniejszości towarzyszy strategia *carpe diem* i przymusu. Z kolei zbyt dalekie wybieganie w przyszłość może pełnić funkcję obronne. Natomiast cel daleki, wypełniony programami operacyjnymi, powoduje, że dokładniejsze jego określenie wiąże się z realistyczną perspektywą czasową. Pomiar wartości dotyczy systemu deklarowanego i wskazuje na wysoką ocenę wartości rodziny, moralnych, wolnościowych i zdrowotnych. Podobna hierarchia wartości młodych Polaków pojawiała się w badaniach w latach siedemdziesiątych (co zauważa autorka), ja natomiast chciałabym podkreślić, że podobnie było również w osiemdziesiątych, a więc mimo zmian historycznych wykazuje wysoką stabilność. Strategii autorytetu towarzyszą wartości rodzinne oraz słabe wartości wolnościowe; realistycznej – niskie estetyczne; *carpe diem* – ryzyko i hedonizm; przymusu – potrzeba prestiżu, zaś oczekiwania – z wysokim wartościowaniem zdrowia i religii. W badaniach autorki wystąpiła pewna niezgodność wyników, którą tłumaczy różnicą między wartościami faktycznymi (nie poznanymi w trakcie badania) a deklarowanymi. Prawdopodobnie uwi-
docznił się tu wpływ sytuacji badania na rezultaty, gdyż badanie studentów na terenie uczelni mogło uruchomić potrzebę wejścia w rolę dobrego badanego oraz motyw autoprezentacji, a więc wywołać artefakty.

Udział zmiennych osobowościowych w wyborze strategii okazuje się słabszy niż motywacja osiągnięć, pesymizm-optymizm czy przyszłościowe perspektywy czasowe. Kobiety częściej wybierają strategię oczekiwania niż mężczyźni (choć warto zwrócić uwagę, że ta strategia wybierana była najrzadziej w obu grupach). Gotowość asymilowania tego, co przyniesie życie, może świadczyć o większej elastyczności działania niż tylko realizowanie programu (a programowanie i realizacja zmniejsza to ryzyko, obawę przed nieznanym i może być także sygnałem sztywności poznawczej). Etap rozwoju, realizacja kolejnych zadań życiowych decyduje o jakości przyjmowanych strategii. Autorka sugeruje, aby w przyszłych badaniach nad konstruowaniem przyszłości zastosować „globalne ujęcie człowieka” (s. 171), które uwzględni zewnętrzne i wewnętrzne determinanty oraz jego aktywność. Uważam, że nie należy wykluczać, iż w tak zaplanowanych badaniach „zniknie” osobowość, jeżeli obecnie jej rola okazuje się peryferyczna.

Poza oczywistymi walorami poznawczymi książki jej autorce zawdzięczamy twórczy wkład w opracowanie oryginalnych strategii konstruowania przyszłości i przygotowanie narzędzi. Warto również zwrócić uwagę na przejrzystą strukturę pracy, schematy zależności między zmiennymi, które ułatwiają czytelnikowi poznawcze objęcie bogatego programu eksploracji zjawiska, jakim jest konstruowanie przyszłości. Zainteresowanych szczegółami badań zachęcam do zapoznania się z treścią pracy. Atutem pracy jest to, że wyniki badań odnoszą się do kondycji młodych dorosłych w Polsce na przełomie wieków. Treść pracy zapewne zainteresuje wszystkich, którym nie są obce problemy wchodzących w dorosłe życie nowych pokoleń Polaków oraz pedagogów i psychologów zajmujących się problemami motywacji, prewencją zachowań problemowych oraz formowaniem poczucia tożsamości w fazie adolescencji i wczesnej dorosłości. Tematyka pracy oraz dobór badanej grupy mogą okazać się dla potencjalnego czytelnika studenta szczególnie atrakcyjne, wzmagające zainteresowanie i pobudzające konfrontację z własną sytuacją życiową i refleksją nad nią.

Sylvia Seul
Katedra Psychologii, Uniwersytet Szczeciński

²Toffler, A., Toffler, H. (1994). *Budowa nowej cywilizacji. Polityka trzeciej fali*. Poznań: Zysk i S-ka.